

Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi
MEHNAT BOZORI VA AHOLI O'SISHI O'RTASIDAGI
MUVOZANATNI TA'MINLASH MASALALARI

Kurbanov Nodirbek Razzakberdiyevich

O'zbekiston Respublikasi bank moliya akademiyasi tinglovchisi

Aholi o'sishi iqtisodiy rivojlanishga ta'sir etuvchi muhim omil hisoblanadi. U mehnat bozorlarini, resurs taqsimotini va ijtimoiy dinamikalarni shakllantiradi. Jahon aholisining 2050 yilga kelib 9,7 milliardga yetishi kutilayotgan bir paytda, siyosatchilar va iqtisodchilarning oldida turgan dolzarb masalardan bir hisoblanadi. Aholi o'sishining iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini o'rganish, ijobiy va salbiy oqibatlarini tahlil qilish hamda samarali siyosat choralari takliflar ishlab chiqish darkor.

Odatda har qanday mamlakatda yuqori demografik sur'at, aholi soni va nikohlarning yuqori tezlikda ortib borishi uning iqtisodiy parametrlariga bosimni oshirish bilan birga, ushbu yo'nalishda qator muammolarni vujudga keltirishi mumkin. Demografik jarayonlarning ijtimoiy sohalarga ta'siri tahlil qilinganda, ularning deyarli barchasida O'zbekiston iqtisodiyotining rivojlanishi bilan bog'liq jihatlarda ishtirok etganini, ya'ni har qanday ijtimoiy sohalardagi infratuzilmalarni yaratish, yanada takomillashtirish birinchi galda aholi soni ortishidan kelib chiqib amalga oshirilsada, oxir-oqibat mamlakat iqtisodiyotiga ta'siri ko'zga tashlanadi. Dunyoning qator mamlakatlari, birinchi navbatda iqtisodiyoti sust rivojlangan davlatlar aholi sonining yuqori sur'atlarda o'sishi, bunga teskari proporsional tarzda iqtisodiyot rivojlanishi past bo'lganligi bilan ajralib turadi. Osiyoning janubiy, Afrikaning Sahroi Kabirdan janubda joylashgan qator mamlakatlarda ana shu jihatlarni ko'rish mumkin. Lekin bularning barchasiga qaramay, agar mamlakat to'g'ri va samarali ijtimoiy-iqtisodiy siyosat olib borsada, demografik jarayonlar, jumladan, aholi sonining ortishidan ijobiy natija bo'lishi ham mumkin.

Bunga misol tariqasida inson kapitalidan samarali foydalanish orqali demografik bosimdan ijobiy natija chiqarish mumkin. Ma'lumot uchun, Jahon

banking 192 ta mamlakatda o'tkazgan tadqiqotlariga ko'ra, zamonaviy iqtisodiyotda jismoniy kapital umumiy bo'yligining 16 foizini, tabiiy kapital 20 foizni, inson kapitali esa 64 foizni tashkil etadi. Yaponiya, Germaniya va Shvesiyada inson kapitali ulushi 80 foizga yetadi, Rossiyada esa atigi 14 foizni tashkil etadi¹. Yuqorida qayd etilgan iqtisodiyoti sust rivojlangan mamlakatlarda esa undan ham past daraja saqlanib qolmoqda.

Shu o'rinda Vetnam (aholisi salkam 100 mln.kishi) va Filippin (salkam 110 mln.kishi) singari mamlakatlarni misol tariqasida keltirish mumkinki, mamlakatlarda aholi soni hamda o'sish sur'ati yuqoriligi saqlanib qolgan sharoitda inson resurslaridan samarali foydalanish borasida ijobiy natijalarga erishishgan. Asosiy mexanizmlar sifatida chet elga mehnat resursi "eksport"ini to'g'ri yo'lga qo'ygan holda boshlagan vetnamliklar tez orada ishlab chiqarish va iqtisodiy o'sish sur'atini yuqori darajada oshirishga erishdi. Hozirda ushbu mamlakatlarda jon boshiga YaIM 3,5-4 ming AQSh dollarigacha ko'tarilishiga erishishgan. Bunga birinchi galda inson kapitalidan oqilona foydalanish, ta'lim tizimini muvaffaqiyatli yo'lga qo'yish va eng muhimi to'g'ri iqtisodiy rivojlanish yo'lini tanlaganliklari sababchidir. Jumladan, aholining mehnatga layoqatli qatlamini qo'llab-quvvatlash va mehnat bozoridagi islohotlar, ularning daromadlari shakllanishi, uy-joy qurilishi va urbanizatsiyaning rivojlanishi, aholining muhandislik-infratuzilma ob'ektlari hamda oziq-ovqat ta'minoti borasidagi tahlillar keltiriladi. Garchi iqtisodiyotning barcha sohalari aholi soni va o'sish sur'atiga bog'liq bo'lsa-da, davlat budjeti va iqtisodiy taraqqiyot bilan bog'liq yuqoridagi omillar birlamchi tahlil etilishi maqsadga muvofiqdir.

Iqtisodiy va demografik ma'lumotlar Jahon Banki, Birlashgan Millatlar Tashkiloti va turli milliy statistik agentliklardan shakllantirib boriladi. Asosiy ko'rsatkichlar sifatida Yalpi ichki mahsulot (YaIM) o'sish ko'rsatkichlari, ishga joylashish statistikasi va resurs iste'moli ko'rsatkichlari olingan.

Aholi o'sishi odatda mehnat kuchining ko'payishiga olib keladi. Masalan, Efiopiyada yosh va o'sayotgan aholi YIM o'sishiga katta hissa qo'shdi va o'sish

---

¹ <https://demografiya.uz/ilmiy-tahliliy-axborotnoma/demografik-jarayonlarning-mamlakat-iqtisodiy-taraqqiyotiga-ta-siri-2/>
www.tadqiqotlar.uz

Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi

ko'rsatkichlari yildan-yilga 6% dan oshmoqda. Bu mehnat kuchining kengayishi ishlab chiqarishni oshirishga va iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirishga yordam beradi.

1-jadval

Mehnat resurslari soni²

Klassifik	201	20	201	201	201	201	20	202	202	202	202
O'zbekis spublikasi	178	18	182	184	186	188	18	191	193	195	197
Qoraqalp on blikasi	996	10	102	104	105	106	10	107	106	106	107
Andijon ti	164	16	169	170	172	173	17	175	174	178	179
Buxoro ti	103	10	105	106	107	107	10	106	107	107	108
Jizzax ti	708	72	734	746	756	765	76	773	782	791	799
Qashqad iloyati	165	16	172	175	178	180	18	180	181	181	182
Navoiy ti	546	54	540	543	547	552	55	555	564	570	584
Namang oyati	148	14	151	153	154	156	15	158	158	158	160
Samarqa oyati	197	20	203	205	207	210	21	212	212	216	216
Surxond iloyati	132	13	137	140	142	144	14	145	146	146	148
Sirdaryo	448	45	464	470	475	480	48	485	489	487	492

²https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_515.pdf
www.tadqiqotlar.uz

Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi

ti												
Toshkent	158	16	160	161	162	162	16	161	162	161	164	
ti												
Farg'ona	194	19	199	201	203	204	20	206	208	209	212	
ti												
Xorazm	934	95	969	986	100	101	10	104	104	105	106	
ti												
Toshkent	153	15	153	153	154	155	16	175	187	194	199	

O'zbekistonda mehnat bozorining asosiy indikatorlaridagi o'zgarishlarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, o'tgan davr mobaynida aholi soni o'sishiga parallel ravishda mehnat resurslari soni ham ortib borgan, biroq ikki baravar kam sur'atda, ya'ni yiliga 1-1,2 %dan. Respublika mehnat bozoridagi asosiy o'zgarishlar sifatida xorijga ishlash uchun ketayotganlar sonida katta o'zgarishlar, shuningdek, ishsizlikning ortib borishi (bunda ishsizlikni aniqlash metodikasida Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 22-dekabrda №1011-son qarori tufayli o'zgarishlar bo'lganligini ham qayd etish lozim), aholining iqtisodiy faollik darajasi ortganini qayd etish lozim

Hukumat tomonidan so'nggi yillarda mehnat bozorini isloh qilish, ishsiz aholini qo'llab-quvvatlash bo'yicha qator ta'sirchan mexanizmlar ishlab chiqilgan. Biroq 2020 yilgi pandemiya natijasida qator sohalar kabi ushbu yo'nalish ham salbiy ta'sirlardan holi bo'lmadi. Ish o'rinlarining vaqtincha qisqarishi, davlat chegaralarining yopilishi hisobiga mavsumiy migrantlarning faoliyati to'xtab qolishi, asosan norasmiy sektor faoliyat olib boradigan xizmatlar sohasining qator yo'nalishlari (transport, savdo-ovqatlanish va h.k.) to'xtab qolganligi mamlakatda ishsizlar sonining ortishi bilan birga aholi daromadlari qisqardi, umuman olganda iqtisodiy barqarorlik xavf ostida qoldi. O'z vaqtida amalga oshirilgan bir qator ijobiy islohotlar, birinchi navbatda aholini mavsumiy va vaqtinchalik ishlarga jalb etish, qurilish sohalarini kengaytirish orqali ishlarni ushbu tarmoq xizmatlariga

Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi

---

yoʻnaltirish, aholini tadbirkorlik va kasb-hunarga oʻqitish, oʻzini oʻzi band qilishga ragʻbatlantirish kabi choralar mamlakatda iqtisodiy oʻsish surʼatlarining musbat koʻrsatkich bilan yakunlanishiga olib keldi. Yaʼni Oʻzbekiston kam sonli mamlakatlar qatorida 2020 yil yakuni boʻyicha iqtisodiy retsessiyadan qutilib, ijobiy dinamikani saqlab qoldi. Mamlakatda yosh guruhlaridagi siljishlar natijasida mehnatga layoqatli yoshga oʻtayotgan aholi soni bu yuqorida taʼkidlangan demografik bosimni ifodalaydi. Soʻnggi yillardagi tugʻilish surʼatining ortib borishi, mehnatga layoqatli aholi tarkibida oʻlim va migratsiyaning pasayishi natijasida aholi tarkibidagi ushbu qatlam miqdori ham ortib bormoqda. Ayniqsa, mehnatga layoqatlilarning ham quyidan (16 yoshdan oʻtayotganlar) ham yuqoridan (ayollar – 55, erkaklar 60 yosh) ortib borishi mehnat bozoriga bosimni ish oʻrinlarining yetishmasligi, xorijga ishga chiqib ketuvchilar soni ortishiga zamin hozirlaydi.

Agar ishga joylashish aholi oʻsishi bilan birga oshmasa, ishssizlik darajasi ortishi mumkin. Iordaniya kabi mamlakatlarda yuqori yoshlardagi ishssizlik ijtimoiy tartibsizlikni keltirib chiqarmoqda, bu esa iqtisodiy barqarorlikka tahdid soladi. Aholi oʻsishi va ishga joylashish oʻrtasidagi bogʻliqlik iqtisodiy muammolarni keltirib chiqaradi.

Aholi oʻsishi iqtisodiy rivojlanishga katta taʼsir koʻrsatadi, bu imkoniyatlar va muammolarni bir vaqtning oʻzida keltirib chiqaradi. Taʼlim, resurslarni boshqarish va infratuzilma rivojlantirishga qaratilgan kompleks siyosatlarni qabul qilish orqali mamlakatlar oʻsayotgan aholining foydalarini qoʻlga kiritishi va salbiy taʼsirlarini bartaraf etishi mumkin. Barqaror iqtisodiy rivojlanishni taʼminlash uchun muvozanatli yondashuv zarur.

Kelajakda ushbu dinamik bogʻliqlikni oʻrganishni davom ettirish, ayniqsa iqlim oʻzgarishi va texnologik rivojlanishda juda muhimdir. Ushbu omillar aholi oʻsishi bilan bogʻliqligini tushunish samarali siyosatlarni shakllantirish uchun zarur boʻladi. Jahon oʻzgariboʻzgarib borayotgan paytda, aholi oʻsishining iqtisodiy rivojlanishga ijobiy taʼsir koʻrsatishini taʼminlash uchun faol chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur.

1. Kalonov.K O'zbekistonda migratsiya jarayonlarining muhimligi
2. Abdurahmonov Q.X., Abduramanov X.X. Demografiya. – Toshkent: Noshir, 2011. – B. 209.
3. A.Saliev - Demogeografik hududlar tarkibiy jihatlari
4. "Population Growth and Economic Development: Issues and Evidence" David Bloom va David Cann .
5. "O'zbekiston Aholi O'sishi va Ishsizlik" - Shamsiddin Sharipov
6. Jumaniyozov, I. (2020). ISSUES OF ENSURING THE TRANSPARENCY OF SOVEREIGN WEALTH FUNDS. International Finance and Accounting, 2020(5), 1.
7. Jumaniyozov, I. (2020). FOREIGN EXPERIENCE IN THE ACTIVITIES OF SOVEREIGN FUNDS. International Finance and Accounting, 2020(2), 1.
8. Jumaniyozov, I. T. (2021). Transparency Is A Key Indicator Of The Activity Of Sovereign Wealth Funds. The American Journal of Management and Economics Innovations, 3(05), 30-37.
9. Jumaniyozov, I., & Xaydarov, A. (2023). The importance of social insurance in social protection. Science and Education, 4(1), 1033–1043. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/4941>
10. Inomjon, J. (2023). GENDER BYUDJETLASHTIRISHDA DAVLAT MOLIYAVIY NAZORATINING O'RNI. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(6), 1187-1191.
11. Бахронов, Ж., & Жуманиязов, И. (2023). Партисипатор бюджетлаштириш ва уни Ўзбекистонда қўллаш долзарблиги. Science and Education, 4(2), 1486–1493. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/5234>
12. Davlatboyeva, M. S. qizi, & Jumaniyozov, I. T. (2023). Yashil byudjetlashtirish va uni O'zbekistonda joriy etish istiqbollari. Science and Education, 4(2), 1509–1516. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/5237>

13. Jumaniyazov, I. T. (2019). Evaluation criteria for the efficiency of sovereign funds. Global science and innovations 2019: Central Asia. In International scientific conference.–Nur-Sultan (Kazakhstan) (Vol. 340, pp. 226-229).
14. Jumaniyazov, I. T., & Abdurahmonov, Q. (2023). TIKLANISH VA TARAQQIYOT JAMG'ARMASINING BANKLAR FAOLIYATIDAGI ISHTIROKI. PEDAGOGS jurnali, 35(4), 139-146.
15. Asror, A., & Inomjon, J. (2023). O'ZBEKISTONDA DAVLAT BOSHQARUV ORGANLARI ISH HAQI TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI. PEDAGOGS jurnali, 35(4), 128-138.
16. I.T.Jumaniyazov, & I.A.Mingboyev (2023). Gender budgeting and prospects for its implementation in Uzbekistan. Science and Education, 4 (5), 1518-1523.
17. Turayevich, J. I., & Akmal o'g'li, S. M. (2023). INVESTITSION LOYIHALARNI MOLIYALASHTIRISHDA TIKLANISH VA TARAQQIYOT JAMG'ARMASINING O'RNI. PEDAGOGS jurnali, 35(4), 147-157.
18. Jia, X., Cui, Y., Patro, R., Venkatachalam, S., Kanday, R. & Turayevich, J. (2023). Application of fractional-order nonlinear equations in coordinated control of multi-agent systems. Nonlinear Engineering, 12(1), 20220335. <https://doi.org/10.1515/nleng-2022-0335>
19. Abdullaev Aybek Nazarbaevich, Jumaniyazov Inomjon To'raevich, Sabirov Mirza Qilichbayevich, & Gulomov Ibromkhim Rustam ugli. (2024). Development Of China's Sovereign Wealth Funds. Wire Insights: Journal of Innovation Insights, 2(1), 1–8.
20. <https://stat.uz>